

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РИНОК ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Проведено огляд державних регуляторних дій на ринкові процеси, що відбуваються на ринку олійних культур та продуктів їх переробки. Показану прогресивну та деструктивну роль державного впливу на діяльність та ефективність олійно-жирового комплексу. Зазначено, що важливою умовою ефективного державного регулювання підгалузі повинно стати повне нівелювання політичного аспекту у прийнятті рішень на державному рівні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державне управління, олійно-жировий комплекс, ринок олійно-жирової продукції, продовольча безпека держави.

Вступ. Основними важелями впливу на економіку є механізм ринкової конкуренції та механізм державного регулювання. Причому вплив державного регулювання, крім ситуації з кризовими явищами, має прямий вплив на законодавчу базу підприємницької діяльності, тобто на правила гри на ринку, і вже через ці правила опосередковано впливає на конкретні підприємства, виконуючи роль стимулятора розвитку бізнесу [1, 2]. Таким чином, разом з іншими факторами впливу на бізнесове середовище, роль держави в розвиненій ринковій економіці має велике значення. Особливо важливого значення набуває державне регулювання економічних процесів у зв'язку зі вступом України до СОТ та наступного повноправного членства в Європейському Союзі.

Постановка завдання. Метою даної роботи є проведення огляду державних регуляторних дій, виявлення ролі та впливу державного регулювання на ринкові процеси в Україні. Об'єктом цільового спрямування дослідження вибрано ринок олійних культур та продуктів їх переробки, а також переробні підприємства олійно-жирового комплексу України, як найбільш широко представлені різноманітністю господарських зв'язків, значною динамікою і перспективою розвитку в сучасній вітчизняній економіці.

Результати досліджень. Виробництво олійних культур і олійно-жирової продукції є одним із пріоритетних і перспективних напрямів розвитку аграрного сектору економіки України.

Розвиток олійного виробництва в Україні має великі перспективи як для забезпечення внутрішніх потреб, так і можливостей розвитку експортних поставок за кордон.

Необхідність державного втручання в діяльність олійно-жирового комплексу України проявилася в його кризовий період через масове неконтрольоване вивезення насіння соняшнику за кордон. При валовому зборі насіння соняшнику в обсязі 2,4—2,8 млн т потреби внутрішнього ринку як у олійній сировині, так і в продуктах її переробки не забезпечувалися [3, 4]. Переробні підприємства, потужності яких дозволяли переробляти весь вирощений врожай насіння соняшнику, простоювали, частина з яких збанкрутувала. Заборгованість по заробітній платі на окремих підприємствах перевищувала півторарічний період. Питання стабілізації роботи олійно-жирового комплексу було предметом розгляду двох засідань Кабінету Міністрів України у 1998 році. Результатом цих засідань стали Укази Президента та Закони України. Зокрема, Законом України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» від 10. 09. 1999 року № 1033-XIV встановлено 23 % вивізне (експортне) на насіння деяких видів олійних культур (насіння льону, соняшнику, рижію). Потім Законом України «Про внесення змін до деяких Законів України» від 21. 06. 2001 року №2555-III знижено ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур з 23 % до 17 % та заборонено переробку соняшнику за кордоном на давальницьких умовах.

Олійно-жировий комплекс України завдяки дії зазначених Законів отримав інтенсивний розвиток [5]. Внаслідок дії експортного мита рентабельність виробництва соняшнику в Україні стрімко зростає з 19—22 % (рівень в останні роки, що передували введенню мита) до 88,4 % (у 2002 році) й утримується на такому рівні і нині. Соняшник став найрентабельнішою технічною культурою. Починаючи з 1999/2000 МР, змінилася структура використання насіння соняшнику й у порівнянні з попереднім МР обсяги його переробки на вітчизняних підприємствах значно збільшилися і, як наслідок, збільшилось виробництво соняшникової олії з 432,8 тис. т у 1998/1999 МР до 2029,3 тис. т у 2006/2007 МР, або у 4,7 рази (табл. 1). Експорт насіння соняшнику за зазначений період був практично припинений. Співвідношення експорту до виробництва насіння соняшнику знизилось з 40,2 % (до введення мита) до 1,8 % (2007/2008 МР), а внутрішнє використання насіння соняшнику зросло відповідно з 1352,5 тис. т до 4098,4 тис. т (табл. 2).

У ході переговорного процесу щодо вступу України до СОТ питання зменшення вивізного (експортного) мита на насіння соняшнику було врегульовано українською стороною шляхом прийняття Закону України від 07. 07. 2005 року № 2773-IV «Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур», який набрав чинності після набуття Україною з 16. 05. 2008 року повноправного членства у СОТ. Закон передбачає щорічне зменшення діючої 17 % ставки мита на 1 % (до 10 % у кінцевому періоді) після вступу України до СОТ, а Закон України «Про внесення змін до ст. 2 Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» від 31. 06. 2007 року передбачає скасування з моменту вступу до СОТ індикативних цін на .

Таблиця 1

**ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ВИРОБНИЦТВА
ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ**

(без врахування дрібних олійниць), тис. т

Показники	1998/ 1999 МР	1999/ 2000 МР	2000/ 2001 МР	2001/ 2002 МР	2002/ 2003 МР	2003/ 2004 МР	2004/ 2005 МР	2005/ 2006 МР	2006/ 2007 МР	2007/ 2008 МР (про- гноз)
Олія — всього	460,1	784,1	944,0	809,8	1272,3	1367,9	1182,1	1975,9	2084,7	1860,0
В т. ч. Олія соняшникова	432,8	770,1	914,3	785,3	1257,5	1344,1	1128,2	1929,5	2029,3	1800,0
Олія соняшникова рафінована	73,1	127,3	155,0	168,2	256,8	321,8	420,5	449,0	517,9	500,0
Олія соняшникова фасована	62,0	108,2	138,8	149,3	184,7	225,8	277,7	307,6	306,5	325,0
Експорт олій соняшникової	206,1	405,3	590,6	427,0	911,2	979,0	624,6	1514,3	1863,9	1064,6 (9 міс. МР)
Експорт олій соняшникової, млн \$ США	123,9	189,0	235,2	248,0	533,8	585,1	427,6	850,8	1190,6	1322,0 (9 міс. МР)
Експортна ціна, \$ США/тонну	601,2	466,4	398,3	580,8	585,8	597,7	665,5	561,9	638,8	1241,8 (9 міс. МР)
Маргаринава продукція	110,9	140,7	184,1	193,6	209,4	286,7	306,9	285,9	300,4	290
Майонез	40,8	60,0	78,8	104,2	110,1	125,4	155,4	169,7	178,1	180,0

Таблиця 2

ВИРОБНИЦТВО ТА ВИКОРИСТАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Показники	1998/ 1999 МР	1999/ 2000 МР	2000/ 2001 МР	2001/ 2002 МР	2002/ 2003 МР	2003/ 2004 МР	2004/ 2005 МР	2005/ 2006 МР	2006/ 2007 МР	2007/ 2008 МР (прогноз)	2008/ 2009 МР (прогноз)
Насіння соняшнику											
Валовий збір у заліковій вазі, тис. т	2261	2794	3457	2251	3270	4247	3050,1	4706	5324,3	4173,7	5300,0
Урожайність, ц/га	9,3	10,0	12,2	9,4	12,0	11,2	8,9	12,8	13,6	12,2	13,0
Площі, тис. га	2428	2800	2834	2393	2719	3803	3427	3686	3912	3412	4073
Внутрішнє використання, тис. т	1352,5	2371,6	2416,1	2168	3320	3757	3038,6	4486,2	4988,1	4098,4	5200,0
Експорт, тис. т	908,5	422,4	1040,9	83	330	928	11,5	219,8	336,2	75,3	100,0
Експорт/ Валовий збір, %	40,2	15,2	30,1	3,7	10,1	21,9	0,4	21,4	6,3	1,8	1,9
Насіння ріпаку											
Валовий збір, тис. т	—	147,8	131,8	134,6	60,9	57,4	135,3	284,7	605,7	1053,4	2200,0
Урожайність, ц/га	—	6,6	8,4	12,4	8,7	9,9	12,7	13,7	15,7	13,1	13,7
Площі, тис. га	—	222,9	156,7	108,5	70,0	58,0	104,3	206,9	386,8	802,7	1600,0
Внутрішнє використання, тис. т	—	121,1	63,2	51,7	40,3	13,8	54,2	97,7	119,0	53,4	300,0

Експорт, тис.т	—	26,7	68,6	82,9	20,6	43,6	81,1	187,0	486,7	1000,0	1900,0
Експорт/ Валовий збір, %	—	18,1	52,1	61,6	33,8	76,0	59,9	65,7	80,4	94,9	86,4
Соєві боби											
Валовий збір, тис. т	35,6	45,4	64,4	73,9	124,7	231,8	295,2	616,0	889,6	721,7	762,2
Урожайність, ц/га	11,4	10,7	10,6	10,1	12,7	12,2	12,2	14,1	12,4	12,4	14,0
Площі, тис. га	31,2	42,3	60,6	73,0	98,2	189,6	242,0	453,1	714,8	582,8	544,4
Внутрішнє використання, тис. т	—	—	56,6	72,7	124,6	171,2	259,8	390	472,3	526,7	362,2
Експорт, тис. т	—	—	7,8	1,2	0,1	60,6	35,4	226,0	417,3	195,0	400,0
Експорт/ Валовий збір, %	—	—	12,1	1,6	0,1	26,1	12,0	36,7	46,9	27,0	52,5

У зв'язку із значним подорожчанням олійної сировини у 2007/2008 МР і, відповідно, подорожчанням продуктів харчування, що виробляються на основі рослинної олії, одною із основних проблем було вирішення на урядовому рівні питань щодо збереження економічних взаємовідносин, які склалися на внутрішньому ринку між товаровиробниками олійної сировини, виробниками олії та споживачами, стабілізації цінової ситуації на внутрішньому олійно-жировому. Урядові зусилля були направлені в напрямку виробників та продавців олійно-жирової продукції для споживання всередині країни, а також для експорту.

Між Кабінетом Міністрів України та олійно-жировими підприємствами 24 вересня 2007 року було підписано Меморандум про узгоджені дії, яким передбачалось здійснення спільних дій щодо стабілізації олійного ринку. Меморандумом, зокрема, було передбачено, що Кабінет Міністрів України забезпечуватиме збереження протягом маркетингового року діючого порядку митно-тарифного регулювання при експортно-імпортних операціях на даному ринку для недопущення значних цінових коливань. Після підписання Меморандуму, незважаючи на заходи, які вживались олійно-жировими підприємствами, у торговельній мережі продовжувало спостерігатись значне підвищення цін на олію соняшникову. При цьому у пресі постійно порушувалися питання про підвищення цін на олію соняшникову та її дефіцит на ринку. Олійно-жирові підприємства звинувачувалися у підвищенні цін на олію соняшникову, а також у незабезпеченні внутрішнього ринку. Від деяких облдержадміністрацій та безпосередньо від населення надходили скарги до Уряду. Це стало причиною нового розгляду ситуації на олійно-жировому ринку. Інтенсивно проводилися наради, засідання, консультації провідних виробників олійно-жирової продукції з Кабінетом Міністрів України, Антимонопольним комітетом України, Міністерством аграрної політики. В середині листопаду цінову ситуацію на ринку вдалося стабілізувати. Представники виробників зазначили, що з метою стабілізації цінової ситуації на ринку олії та на виконання положень Меморандуму про узгодження дій між Кабінетом Міністрів України та олійно-жировими підприємствами оптово-відпускні ціни на олію були знижені. Заявки торгівлі виконувались в повному обсязі. Впродовж жовтня було відвантажено олії до торговельної мережі на 80 % більше, ніж за відповідний період минулого року.

Однак, стабільною ситуація тривала недовго і, починаючи з середини січня 2008 року, ситуація на ринку олії ще більше заго-

стрилася. Обсяги експорту олії соняшникової збільшувалися і склали 95 % від виробництва. Зростання цін на олію у роздрібній торгівлі у порівнянні з початком 2008 року становило 8,1 %. Наслідком такого загострення ситуації, що загалом віддзеркалювало ринкову ситуацію в країні в цілому, стало волонтаристичне рішення Кабінету Міністрів України впровадженням Постанови № 189 від 12. 03. 2008 року «Про затвердження обсягів квот на олію соняшникову та насіння соняшнику, експорт яких підлягає ліцензуванню до 1 липня 2008 року, та порядку видачі ліцензій» (із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19. 03. 2008 року № 229). На виконання цієї Постанови в Мін-агрополітики України була створена комісія з питань розгляду заявок на видачу довідок про наявність обсягів олії соняшникової та/або забезпеченості сировиною для її виробництва. За підсумками роботи комісії були видані довідки суб'єктам господарської діяльності про наявність олії соняшникової та насіння соняшнику (в перерахунку на олію) для забезпечення виробництва олії соняшникової, заявленої на експорт, в обсязі 703,56 тис. т, у тому числі залишки саме олії склали 216,9 тис. т, що значно менше експортних можливостей при умові повного забезпечення внутрішніх потреб.

Асоціація «Укроліяпром», що об'єднує всіх крупних виробників олійно-жирової продукції України і виступає на захист їх інтересів, у своїх листах-зверненнях особливу увагу акцентувала на тому, що олійно-жирова галузь експортноорієнтована. Обмеження експорту олії призведе до зупинки підприємств та зменшення обсягів виробництва продукції, зменшення надходжень до бюджету, до вимушеного вивільнення більше 10 тис. працівників та неотримання заробітної плати. Наявні ресурси олії соняшникової та розрахункові обсяги її виробництва до кінця маркетингового року перевищують потреби внутрішнього ринку у 5 разів, що підтверджує висновок щодо недоцільності застосування квотування експорту олії.

Представники асоціації «Укроліяпром», Української зернової асоціації та Аграрної Конфедерації ініціювали зустріч з Президентом України 14 травня 2008 року. За підсумками зустрічі Президент звернувся з листом до Прем'єр-міністра, де звернув увагу на те, що під загрозою зриву стабільна промислова переробка урожаю соняшнику через зупинку 13 заводів олійно-жирової галузі, що за оцінками науковців від запровадження квотування експорту вітчизняні сільгоспвиробники вже втратили від 1,1 до \$1,4 млрд. З огляду на викладене, Президент запропонував Уряду: про-

вести зустріч із сільськогосподарськими товаровиробниками та представниками аграрного бізнесу щодо ситуації в галузі та прийняти рішення щодо скасування обмежень на експорт зерна та олії; забезпечити діалог з сільськогосподарськими товаровиробниками та представниками аграрного бізнесу з метою розробки виваженої, узгодженої та ефективної політики регулювання аграрних ринків у 2008/2009 МР; передбачити зобов'язання виробників та експортерів щодо недопущення в поточному маркетинговому році зростання оптових цін на зерно та соняшникову олію, недопущення скорочення обсягів поставки зерна на хлібопекарські та борошномельні підприємства, а також соняшнику та соняшникової олії на олійноекстракційні, олійно-жирові заводи та в роздрібну мережу.

Враховуючи бездіяльність Уряду з вище приведених питань Президент України своїм Указом № 478/2008 від 26. 05. 2008 року зупинив дію постанов Кабінету Міністрів України № 189 і № 229.

Державне управління було розповсюджено не тільки на виробників та експортерів олійно-жирової продукції, а й на продавців продовольчих товарів. Між Кабінетом Міністрів України, виробниками продовольчих товарів та суб'єктами мережевої роздрібної торгівлі 3 квітня 2008 року підписано Меморандум порозуміння з метою необхідності стабілізації цінової ситуації на споживчому ринку країни та забезпечення населення соціально значущими товарами за доступними цінами. Термін дії Меморандуму встановлено з 7 квітня до 1 вересня 2008 року. Його дія розповсюджується на 33 позиції харчових продуктів, у тому числі і на олію соняшникову.

Згідно підписаному Меморандуму виробники соціально значущих продовольчих товарів взяли на себе зобов'язання: не допускати необґрунтованого зростання оптових цін на соціально значущі продовольчі товари та скорочення обсягів поставки таких товарів у роздрібну мережу і гарантувати їх належну якість; укладати прямі договори з суб'єктами роздрібної торгівлі щодо поставки таких товарів; забезпечувати співпрацю з Держцінінспекцією в частині проведення моніторингу оптових цін виробників на такі товари.

Суб'єкти мережевої роздрібної торгівлі взяли на себе такі зобов'язання:

- встановлювати на соціально значущі продовольчі товари, що реалізуються в мереженій роздрібній торгівлі, торговельну націнку не вище 10 % від оптових цін виробника;

- гарантувати недопущення скорочення обсягів реалізації соціально значущих продовольчих товарів у роздрібній мережі;
- укласти прямі договори з виробниками щодо поставки в роздрібну мережу соціально значущих продовольчих товарів;
- не застосовувати для виробників соціально значущих продовольчих товарів системи платежів, різних бонусів та інших надбавок за присутність таких товарів у мережевій роздрібній торгівлі;
- в повному обсязі виконувати вимоги актів законодавства щодо термінів перерахування інкасової виручки від реалізації соціально значущих продовольчих товарів їх виробникам;
- забезпечувати співпрацю з Держцінінспекцією в проведенні моніторингу цін та торговельних націнок на соціально значущі продовольчі товари, що реалізуються в мережевій роздрібній торгівлі;
- надавати Мінекономіки України 1 раз на тиждень інформацію щодо виконання Меморандуму.

У свою чергу Кабінет Міністрів України взяв на себе такі зобов'язання: залучати виробників та суб'єктів мережевої роздрібно-ї торгівлі до підготовки урядових рішень щодо регулювання ринків продовольства та торговельних відносин шляхом проведення нарад, консультацій, круглих столів тощо; створювати рівні умови доступу виробників до державної фінансової підтримки, яка надається через механізм здешевлення кредитів; сприяти укладанню прямих договорів між виробниками та продавцями щодо поставки соціально значущих продовольчих товарів; здійснювати заходи по наповненню споживчого ринку товарними ресурсами для виробництва соціально значущих продовольчих товарів, насамперед тих, попит на які не задовольняються за рахунок вітчизняного виробництва повною мірою; забезпечити контроль за дотриманням дисципліни цін на продовольчі товари; забезпечити законодавче впровадження контролю діяльності підприємств — фізичних осіб, зайнятих виробництвом продовольчих товарів та торговельною діяльністю.

Висновки. Олійно-жирова продукція має стратегічне значення для України як один із трьох ключових складових у харчуванні людини разом з білками і вуглеводами, а також, у значній мірі, як експортноорієнтована продукція. Виробництво і споживання олійно-жирової продукції увесь час збільшується, як в Україні, так і в світі у цілому. Враховуючи стратегічне значення олійно-жирового комплексу для продовольчої безпеки України державний контроль та регулювання його діяльності має бути обов'яз-

ковим. Ступінь впливу держави на ринок олійно-жирової продукції повинен бути прозорим і виваженим. Державне регулювання може відродити підгалузь, а може і загальмувати її розвиток. Важливою умовою ефективного державного регулювання олійно-жирового комплексу України повинно стати повне нівелювання політичного аспекту у прийнятті рішень.

Література

1. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. — К.: КНЕУ, 2000. — 216 с.
2. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки: Навч. посібник. — Львів: Новий Світ — 2000, 2006. — 432 с.
3. *Островський П. І.* Аграрний маркетинг: Навч. посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 224 с.
4. *Столлкамп Т. Т.* Поставщики: от противостояния к сотрудничеству / Пер. с англ. — М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. — 256 с.
5. www.ukroilprom.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 17.10.2008

УДК 331.556

О. О. Герасименко, канд. екон. наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наведено узагальнену оцінку масштабів трудової міграції у глобалізованому економічному просторі. Обґрунтовано соціально-економічні передумови та наслідки міжнародної трудової міграції для України. Визначено головні орієнтири регулювання трудових міграційних потоків у сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Трудова міграція, масштаби трудової міграції, передумови міжнародної трудової міграції, безробіття, навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, рівень заробітної плати, соціально-економічні наслідки трудової міграції, регулювання трудової міграції.